

MODERNIOJI IR POSTMODERNIOJI LIETUVOS TEISĖS ISTORIJOS MOKSLO PARADIGMA

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Straipsnyje siekiama aptarti dabartinę Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigmą naujausių tyrimų, Vilniaus universitete vykdomų reformų ir pastarojo meto aktualijų kontekstu, taip pat pasidalyti mintimis apie perspektyvias naujos paradigmos kūrimo kryptis.

In the article the existing paradigm of the science of the law history of Lithuania in the context of the reforms conducted in the Vilnius university and last events is discussed. The ways of creating the new scientific paradigm are examined.

Įvadas

Evoliuciniam teisinės sistemos vystymuisi paprastai užtenka vidinių sistemos išteklių. Tačiau įvykus esminiams visuomenės gyvenimo pokyčiams, teisei sistemai keliami nauji uždaviniai, kuriems įvykdyti kartais nebeužtenka vidinių išteklių – reikia alternatyvinių sistemų pagalbos, čia ar kitur kadaise egzistavusių ar kitur egzistuojančių idėjų, procedūrų, institutų ir kt. recepcijos. Pluralizmas – pats svarbiausias Vakarų teisės tradicijos bruožas – užtikrina jos nenutrūkstamą pažangą. Kai yra alternatyva, yra iš kur skolintis, reiškia yra esminio šuolio, „revoliucijos teisėje“ (vartojant H. Bermanno terminiją) galimybė. Pašalinus alternatyvą, teisinės sistemos raida sulėtėja ir pagaliau sustoja. Kadangi romanų-germanų teisės tradicijoje variklio

vaidmenį atlieka teisės mokslas, stagnacijos žymės pirmiausia pasireiškia jame – devintajame XX a. dešimtmetyje, išnaudojęs pozityvistinės teisės paradigmos potencialą ir smarkiai suvaržytas ideologijos, Lietuvos teisės mokslas atsidūrė aklavietėje (turime omenyje fundamentines jo šakas – teisės teoriją ir istoriją; taikomųjų šakų dar buvo daugmaž pastebimas judėjimas į priekį). Daugeliui teisės istorijos problemų spręsti, vykusiems procesams paaiškinti reikėjo revoliucinių pokyčių moksle. Pagalbos čia buvo galima tikėtis iš Vakarų teisės tradicijos, ir šie lūkesčiai išsipildė. Atkūrus Nepriklausomybę ir grįžus į Vakarų teisės mokslo erdvę, pasikeitusi bendra Lietuvos teisės mokslo paradigma, papildyta „bermanistine“ teisės praeities vizija, tapo lokomotyvu, tebetraukančiu teisės istorijos mokslą į

aukštesnę pakopą. Tačiau, būkime realistai, ir dabartinės paradigmos potencialas po kažkiek laiko išseks. Jau turime tokių žymių ir matome naujos paradigmos užuomazgą. Šiame straipsnyje norime aptarti turimą paradigmą naujausių Lietuvos teisės istorijos tyrimų, Vilniaus universitete vykdomų reformų ir pastarųjų kelių mėnesių aktualijų kontekstu, taip pat pasidalyti mintimis apie perspektyvias naujos paradigmos kūrimo kryptis. Kai kurie teiginiai jau buvo pagrįsti ankstesniuose darbuose [8; 9; 10; 12], todėl, neįrodinėdami iš naujo, pateiksime nuorodas į juos. Detalesnė Lietuvos teisės istorijos paradigmų kaitos XX amžiuje analizė, taip pat mūsų ir kaimynų kraštuose iki 2012 m. publikuotų darbų įvertinimas bus pristatytas autorių kolektyvo knygoje apie Lietuvos viešosios teisės būklę ir perspektyvą (knygos rankraštis yra parengtas, tad tikimės, ji bus išspausdinta jau šiais metais).

1. Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigmos kaita paskutiniame XX a. dešimtmetyje

Iki XX a. paskutinio dešimtmečio Lietuvoje teisės istorijos mokslas rėmėsi *juridinio pozityvizmo* doktrina. Tapęs bendra europietiška teisės istorijos metodologija dar XIX a., juridinis pozityvizmas pirmąkart užtikrino kryptingus, nuoseklius ir vaisingus istorinio teisės paveldo tyrimus. Galima teigti, kad tik atsistojęs ant juridinio pozityvizmo dirvos, teisės istorijos mokslas atsisveikino su viduramžių scholastika ir pasiekė modernaus mokslo pakopą. Juridinis pozityvizmas įrodė savo vaisingumą konkuruodamas su kitomis mokyklomis, jis buvo pasirinktas tyrėjų, o ne paskirtas valdžios aktu. Tačiau kiekvienas mokslas

pamažu sensta. Jo egzistavimą gali pratęsti modernizavimas, t. y. jo teiginių išplėtimas perimant tam tikrus dalykus iš alternatyvių mokyklų arba net susilieiant su jomis, sudarant mišriąsias mokyklas. Visa tai vyko Vakaruose, tačiau Lietuvai po 1940 m. primesta sovietinė ideologija, suabsoliutinusi juridinį pozityvizmą, nutraukė jo raidą ir ilgam užkonservavo. Sovietmečio teisės istorijos mokslas, aklaui sekdamas paskui teisės teorijos mokslą (pastarasis buvo paskelbtas turintis metodologinę reikšmę visų kitų teisės mokslų, įskaitant teisės istoriją, atžvilgiu) priėjo prie gilios krizės. Teigti, kad teisės teorija yra „motina“, o teisės istorija – jos „dukra“, reiškia pernelyg supaprastinti jų sąsają. Teisės istorija yra toks pat „metodologinis“ mokslas kaip ir teisės teorija. Daugelis teisės teorijos teiginių „gimė“ tik dėl to, kad teisės istorija atskleidė tam tikrus faktus, juos interpretavo, nustatė tarpusavio priklausomybę, atskleidė raidos dėsningumus ir perdavė šią medžiagą teisės teorijai. Pastaroji gauna iš teisės istorijos ne kažkokių pavyzdžių, iliustruojančių jos teiginius (kaip, deja, dažnai teigiama net vadovėliuose), o medžiagą savo „kūnui“ konstruoti ir „maitinti“ (XIX a. juridinis pozityvizmas susiformavo pasirėmęs teisės istorijos mokslo pasiekimais). „Esame tai, ką valgome bei geriamė“ – šis posakis turi prasmę ir apibūdinant šių dviejų mokslų santykį. Teisės istorija iš dalies formuoja teisės teoriją, veikia ir pakreipia jo raidą. Kai teisės teorijos pažanga sulėtina tempus ar sustoja, teisės istorija turi ne vilktis paskui, o pralenkti ją ir perimti „lokomotyvo“ funkciją kitų teisės mokslų atžvilgiu. Tačiau 1940–1989 m. Lietuvos realijomis

smarkiai suvaržytas ideologija teisės istorijos mokslas buvo tik „vagonas“, drauge su savo „garvežiu“ atsidūręs aklavietėje.

Okupuotoje Lietuvoje mokslui primateus „marksistini-leninini“ požiūrį, faktologinė medžiaga buvo vertinama per „pažangumo“ prizmę, turint omenyje kiek tai priartindavo socializmą tam tikrame krašte ir komunizmą visame pasaulyje. Toks požiūris suponavo tam tikrą susipažinimą su Vakarų teise ir pasaulio teisės tradicijomis, tačiau, nepripažindamas idėjų, sistemų, formacijų ir kt. pliuralizmo, jis nuvertindavo viską, ką pasiskolindavo iš vakarietiško mokslo. Pavyzdžiui, R. Davido sukurta teisės šeimų tipologija, iš esmės įdomi ir originali, praturtinusi vakarietišką mokymą apie teisės tradicijas, SSRS sąlygomis buvo suabsoliutinta ir ilgam laikui sustabdė kitų kriterijų paiešką, sumenkino mokslo raidos potencialą. Klasinės kovos ir visuomeninių-ekonominių formacijų kaitos paradigma neleisdavo matyti viso spektro interesų, susitarimų ir santykių, besiklostančių Vakarų visuomenėje, pvz., dvarų teisės naudą patiems valstiečiams ir jų suinteresuotumo ją išsaugoti, sutartinių dvaro savininko ir valstiečių santykių bei jų išipareigojimų abipusiškumo. Mokslininko „užsidėti“ marksistiniai-lenininiai „akiniai“ leisdavo pamatyti čia tik išnaudotojo ir išnaudojamųjų santykius ir pastarųjų siekius sugriauti tokią „išnaudotojišką“ teisinę sistemą. Toks požiūris iš esmės iškreipdavo teisės praeities vaizdą ir nuvertindavo tyrimo rezultatus.

Sugriovus sovietmečio ideologiją ir pakeitus neperspektyvų juridinį pozityvizmą į sociologinę teisės sampratą, buvo gerokai išplėstas ir teisės istorijos mokslo

objektas – pereita nuo pozityviosios teisės istorijos prie teisinės sistemos istorijos. Čia mums labai padėjo fundamentalūs tokių Vakarų teisės teoretikų, istorikų ir lyginamosios teisėtyros specialistų (H. Hattenhauer, M. A. Glendon, M. W. Gordon, C. Osakwe, R. Cotterrell, F. A. Hayek, E. Durkheim, R. Posner, R. Dworkin, K. Zweigert, H. Kotz ir kt.) darbai. Ilgainiui kai kurie iš jų buvo išversti į lietuvių kalbą, tapo prieinami daug platesnei nei mokslininkai auditorijai ir įvesti kaip privaloma ar rekomenduojama literatūra į teisės studijų dalykų programas. Apibūdinus Lietuvos teisinę sistemą kaip autonominę visuomenės sistemą, gebančią savarankiškai nustatyti savo vidinę raidą, kad galėtų tinkamai atlikti jai aukštesnės sistemos (visuomenės) priskirtas funkcijas, mūsų tautos istorijos, kultūros, socialinių vertybių, jų suvokimo koncentruotą išraišką, visumą susijusių ir iš vidaus suderintų teisinių priemonių, kuriomis veikiami visuomeniniai santykiai, pradėta kompleksiskai tirti pagrindinių jos funkcinių sistemų – teisėkūros, jurisdikcijos (teisės taikymo) ir jurisprudencijos (teisės mokslo ir mokymo)¹ istoriją.

Tam, kad Lietuvos teisės istorijos tyrimai būtų vaisingi, bendrą metodologinę jų bazę (sociologinę teisės sampratą) reikėjo papildyti konceptualia Europos ir pasaulio teisės praeities vizija. Tokios koncepcijos beišskant, į mokslo apyvertą buvo grąžinti dar prieš sovietmetį atlikti tyrimai ir lietuvių išsivijęs Vakaruose paskelbti darbai, laisvi nuo sovietinės ideologijos. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje jie buvo perspausdinami, cituojami ir aktyviai naudojami studi-

¹ Konceptualiai tokia teisinės sistemos vizija buvo pateikta visuomenei straipsnyje [3].

joms. Per trumpą laiką didžiuliam masyvui sovietmečio mokslinės literatūros visai ar iš dalies netekus mokslinės vertės, jie greitai užpildė atsiradusį vakuumą, bent bendrais bruožais apibrėžė naujus mokslinius orientyrus ir sudarė teisės studijų pamatą. Tikimės, susigrąžinti šį mokslo paveldą padėjo ir mūsų disertaciją ir netrukus po jos išleista monografija [11] (bent buvome užsibrėžę tokį tikslą). Deja, tik nedaugelyje tų susigrąžintų darbų buvo ieškoma sąsajos su vakarietiška teise, gerokai dažniau recepuotos teisės reikšmė menkinama, teigiama, kad europietiška miestų teisė ir katalikų kano- nų teisė buvo primesta LDK gyventojams ir pan. (ypač tai galima pasakyti apie Rusijos imperijos universitetuose iki 1918 m. dirbusių tyrėjų publikacijas).

Išeitis buvo surasta perėmus pagrindinius „bermanistinio“ mokymo apie Vakarų teisės istoriją teiginius, išdėstytus knygoje „Law and Revolution. The Formalion of the Western Legal Tradition“ [1]. 1997–1999 m. Lietuvoje vyko teisės istorijos mokslo lūžis – 1997 m. pasirodęs Lietuvos valstybės ir teisės istorijos vadovėlis [15] buvo tik išvalytas nuo ideologijos 1979 m. leidinys [7], o 1998 m. išleistas Užsienio teisės istorijos vadovėlis² [13] jau buvo parengtas pasinaudojus minėta H. Bermano studija, 1999 m. paskelbus jos vertimą į lietuvių kalbą [2], „bermanizmas“ tapo lengvai prieinamas plačiajai auditorijai, pradėta vis dažniau remtis juo atliekant naujus tyrimus ir atnaujinant teisės studijas. Tačiau Vakarų teisės tradicija (kaip ir kiekviena kita) yra mentalinė kategorija. Kol teisinė sąmonė aprioriškai priima tam

² 2002 m. išėjo antras jo leidimas [14].

tikrus teiginius kaip teisingus, tol egzistuoja pati teisės tradicija. Dar 1993 m. E. Kūris taikliai pažymėjo, kad teisės tradicijos pasikeitimas – tai ne tik socialinis perversmas; tai ir visuomenės intelekto revoliucija, naujos teisinio mąstymo paradigmos atsiradimas visuomenės sąmonėje. Vakarų teisės tradicija yra ne ten, kur sukurti tam tikri įstatymai ir teisiniai institutai, o ten, kur tautai būdingas toks teisinis mentalitetas. Jis neatsiranda ir nenyksta staiga, jam susiklostyti gali neužtekti vienos žmonių kartos, nes čia tenka kovoti su mąstymo inercija, stereotipų gausa. Šių stereotipų patvarumą lemia susiklosčiusio teisinio pasaulėvaizdžio vieningumas. Tiek mozaikos detalės turi savo griežtai apibrėžtą vietą didesniame paveiksle, tiek ir šie teiginiai gražiai dera tam tikroje teisės ir su ja susijusių reiškinių vieningoje sampratoje. Tokie teiginiai nulemia teisinį mūsų mentalitetą, išankstinį mūsų požiūrį į tai, kokie turėtų būti įstatymai, kokias funkcijas turi vykdyti teisė, pagaliau koks turėtų būti mūsų santykis su teisine tikrove. Šie teiginiai daro didelę įtaką ne tik teisiųjų, bet ir socialinių vertybių hierarchijai [6, p. XIII–XVI].

2. Moderniosios paradigmos perėmimo problemos

Ankstesnėse publikacijose [pvz., 12] rašėme, kad įdiegiant Lietuvos teisės istorijoje mokymo apie Vakarų teisės raidą teiginius ir juos išplečiant susidurta su tokiais stereotipais. Sunkiai prasiskverbia į teisininkų sąmonę tezė dėl kokybinio teisės augimo, vykstančio ir dėl pokyčių visuomenėje, ir dėl vidinių teisinės sistemos egzistavimo dėsnių, ir iš čia plaukianti kokybinė teisės

tipologija (senovės, viduramžių ir modernioji teisė). Pripratusiai prie tradicinės (istorikų sukurtos) Vakarų pasaulio chronologijos auditorijai pernelyg naujoviškas atrodo faktas, kad Lietuvos atveju didžioji dalis viduramžių atsiranda senovės teisės epochoje, o viduramžių teisės laikai, be vėlyvųjų viduramžių, apima dar renesansą ir didelę dalį naujųjų laikų. Taip pat sunku pritarti tam, kad antikos teisės nėra tarp pagrindinių teisės tipų, vadinasi, yra padalyta tarp senovės ir viduramžių teisės.

Dar sunkiau atsisakyti teisės struktūros ir valstybės sampratos stereotipų ir perprasti pliuralistinę LDK valstybės ir teisės viziją. Alternatyvą bajoriškai valstybei sudarė savavaldės korporacijos – bažnyčių, miestų, kaimų ir valsčių bendruomenės, taip pat religinės ir tautinės (karaimų, totorių, žydų ir romų) bendruomenės, atlikusios savo narių atžvilgiu valstybės funkcijas ir teikusios jiems visą kompleksą teisinių paslaugų, kiekviena iš jų kūrė ir taikė savo teisę. Vadinasi, toje pačioje teritorijoje greta bajorų teisės egzistavo daugybė alternatyvių teisės sistemų. Sutikdami, kad viduramžių Lietuvos teisė buvo pliuralistinė, turime pripažinti ir viešosios, ir privatinės teisės pliuralizmą – kiekviena teisės sistema turėjo savo viešąją ir savo privatinę teisę. O jei norima tirti medžiagą pagal teisės šakas (nors šakinis suskirstymas nėra būdingas viduramžių teisei), tada turime tiek baudžiamųjų teisių, civilinių teisių ir kt., kiek buvo tų sistemų. Pirmasis to meto teisės tyrimo lygis yra tokių pavienių korporacijų teisės tyrimai, kai objektas yra realiai galiojusi teisė, o rezultatai turi lokalią reikšmę, teisiškai apibūdina tik vieną korporaciją, antrasis –

tokių alternatyvių teisių lyginamoji analizė siekiant atskleisti tapačius elementus ir iš to išvesti bendrus teisės principus ir normas, kurių visuma jau nėra realiai kažkur galiojusi teisė, trečiasis – tokių išvestinių teisių lyginamoji analizė siekiant atskleisti tapačius elementus ir iš to išvesti dar bendresnius teisės principus ir normas. Čia galutinis rezultatas būtų bendra LDK, kaip viso konglomerato įvairių savavaldžių korporacijų, teisė – t. y. dar didesnė abstrakcija, dar labiau atitraukta nuo realaus gyvenimo, nors, žinoma, turinti tam tikrą pažintinę vertę. Tik tarptautinėje arenoje šis savavaldžių korporacijų darinys veikė kaip vienas subjektas, nes jį vienijo valdovas, palaikęs nuolatinius teisinius ryšius (valdinybės, vasaliteto, patronato ir kt.) su kiekviena korporacija [plačiau žr.: 8; 10].

Būtent dėl perimtų mąstymo stereotipų per pastaruosius du dešimtmečius paskelbtuose darbuose vis dar pastebima tendencija analizuoti faktologinę medžiagą per priešpriešą „feodalizmas – kapitalizmas“, „natūralus ūkis – rinkos gamyba“, „valstietis – feodalas“, „pirklis (ar amatininkas) – feodalas“, „stiprus valdovas – savavaliai bajorai“ ir pan. Tačiau pamažu ši „inercija“ išsenka ir kuriasi palankios sąlygos nekonfrontaciniam LDK teisės istorijos modeliui įsigalėti (tokio modelio elementų pastebėjome, pvz., disertacijoje apie viešąją teisę Lietuvos Statutuose, kurioje seimas laikomas interesų derinimo, o ne bajorijos kovos prieš valdovą, arena [5]). Manome, visai neatsitiktinai LDK buvo labai paplitę viešieji sutartiniai ryšiai – jie klostėsi tarp valdovo ir prisijungusių slavų žemių ir Žemaitijos gyventojų (jų išorinė išraiška – sričių privilegijos), valdovo ir bajorijos

(jų išorinė išraiška – Žemės privilegijos, o po Liublino unijos tokios sutarties forma buvo *pacta conventa*), valdovo ir miestų bendruomenių (lokacinės, konfirmacinės, renovacinės privilegijos), valdovo ir Bažnyčios (privilegijos dvasininkijai), didikų ir tarnybinių bajorų (vasalinės sutartys), pono ir priklausomų valstiečių (vilkierių teisė). Derybos ir susitarimai palaikė labai skirtingų konkuruojančių teisinių darinių, socialinių sluoksnių, politinių jėgų koegzistavimą ir bendradarbiavimą.

Tik perėmus pliuralistinę ir nekonfrontacinę LDK ir jos teisės viziją, įmanoma objektyviai įvertinti tezę dėl LDK kaip Europos Sąjungos prototipo (užuomazgos, ištakų). Šią idėją išsakė ir aptaria filosofai ir politologai, laisvi nuo mūsų teisinių stereotipų³, o teisininkams tai atrodo per drąsu. Daug metų tirdami LDK teisinę sistemą, priėjome prie išvados, kad greta kitų labai įdomių savybių ji pasižymi nepaprastu gajumu – gyvybingai svarbios sistemos (teisėkūros, teisingumo vykdymo ir kt.) yra daugkart „rezervuotos“, paralyžiavus vieną, paeilui įsijungia atsarginės, todėl atitinkamos funkcijos vykdomos nenutrūkstamai. Antai XX a. istoriografijoje pabrėžiamos aristokratinė valstybių – LDK ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) – decentralizavimo ir destabilizavimo tendencijos, o antrojoje XVII a. pusėje – XVIII a. vykę procesai vertinami kaip labai destruktivūs (čia turima omenyje ne tik sovietmečio Lietuvos teisės istorijos mokykla, bet ir

tarpukario istoriografija, pvz., K. Avižonio ir A. Šapokos darbai). Itin daug kritikos išsakyta dėl *liberum veto* teisės praktikos seime ir pavietų seimeliuose. Tačiau seimui nepriėmus nutarimo dėl *liberum veto* teisės panaudojimo, buvo galima sušaukti generalinį LDK bajorų suvažiavimą – dalyvaujant valdovui, senatoriams ir pavietų atstovams nuo LDK, jis galėjo atlikti teisėkūros funkciją valstybės mastu. Jei ir šis buvo nesėkmingas, reikiamų nutarimų buvo galima priimti pavietų seimeliuose. Jei pavyko destabilizuoti ar visai paralyžiuoti jų darbą, buvo galima organizuoti bajorų konfederaciją – ginkluotąją bajorų sąjungą, siekiančią politinių tikslų. Konfederacijos aktai galiojo jos kontroliuojamoje teritorijoje, o jei šią konfederaciją palaikė valdovas, ji tapdavo generaline konfederacija, prilyginama seimui. Kadangi teisę paskelbti konfederaciją ir pašaukti bajoriją prisidėti turėjo kiekvienas bajoras, buvo teisiškai ir fiziškai neįmanoma užkirsti kelio pasinaudoti šia parlamentarizmo forma. Turint tiek institucijų ir pripažįstant jų aktus turinčiais įstatymo galią, teisėkūrą bajoriškoje LDK buvo įmanoma sugriauti tik sunaikinus jos valstybingumą, t. y. okupavus ją. Atsižvelgiant į tai, kiek elementų sudarė to didžiulio korporacijų konglomerato, LDK plačiuoju požiūriu, teisinę sistemą, kokia plati buvo subjektų diskrecija ir teisės recepcija, koks lankstus ir operatyvus buvo teisinis reguliavimas, LDK teisinės sistemos griovimas būtų buvęs įmanomas tik sugriovus visus viešuosius institutus. Tiems mūsų kolegoms, kurie laikosi teisinės anarchijos, decentralizavimo ir destabilizavimo LDK ir ATR vizijos, norėtume priminti, kad ši „anarchiškai“ atrodanti sistema veikė 500 metų ir davė

³ Kaip tinkamą pavyzdį būtų galima paminėti straipsnį, kuriame išdėstyta ir labai įdomiai pagrįsta ši mintis: „Politinio sambūvio ir foneminio pliuralizmo patirtis leidžia LDK laikyti jei ne Europos Sąjungos precedentu, tai bent lokaliu modeliu, įprasminančiu kitą vaizduojamą darinį – Vidurio Europą“ [4, p. 80–81].

tokių vaisių kaip Lietuvos Statutai – tobuliausi ir geriausi to meto Europoje teisiniai (apie Trečiąjį Statutą tai galima pasakyti net lyginant su vėliau Europoje priimtaisiais), ir 1791 m. Konstituciją – pirmoji Europoje ir antroji pasaulyje, kuriai galima priekaištauti dėl luominio pobūdžio, bet ne dėl valdžios konstrukcijos ir juridinės technikos (čia ji nebuvo menkesnė už JAV Konstituciją, didžioji dalis kurios nepasikeitė iki mūsų dienų). Taip pat siūlytume apmąstyti ir tokį dalyką: kuo baigėsi valdžios stiprinimo ir teisinio reguliavimo centralizavimo kelių pasirinkusių LDK ir ATR valstybių oponentų istorija. LDK ir ATR okupavusių Rusijos, Prūsijos ir Austrijos monarchijų,ėjusių minėtu „teisingu“ keliu, pabaiga buvo iš vidaus kilusios 1917–1918 m. revoliucijos, pilietiniai karai ir irimas. Anksčiau už jas tuo pačiu „teisingu“ keliuėjusios Prancūzijos, Ispanijos, Anglijos karalystės taip pat neteko absoliutizmo per revoliucijas ir pilietinius karus. Pripažinkime, yra esminis skirtumas tarp dėl visuomenės nepasitenkinimo esama tvarka kilusios revoliucijos ir esamos tvarkos likvidavimo okupantų pastangomis.

3. Postmoderniosios Lietuvos teisės istorijos tyrimų paradigmos paieška

Tikrai būtų ne gėda truputį pasimokyti iš mūsų pirmtakų, net ir tuo atveju, jei LDK ir ES teisinių sistemų paralelės kam nors atrodo dirbtinės, mokslininkų išgalvotos. LDK teisinė sistema atrodo anarchiška tiems, kurie yra pripratę prie deterministinio teisės vaizdo, prie teisės kaip aiškios ir apibrėžtos sistemos, o LDK teisinės sistemos fenomenai pažinti reikia indeterministinio mąstymo. XX a. pradžioje

vyravo teisė kaip žmogaus sukurtas ir jo visiškai valdomas mechanizmas, kuriame aiški kiekvienos detalės paskirtis, o XXI a. pradžioje suprantame, kad teisė nebuvo ir nėra visiškai žmogaus valdoma sistema – joje veikia vidiniai dėsniai, kurių pakeisti negali nei įstatymų leidėjas, nei taikytojas. Čia tiktų analogija su fizika – galima inicijuoti tam tikrus procesus ir juos valdyti, bet ne visus, ne visada ir ne visa apimtimi; kartais jie „išseina iš vėžių“. Tačiau skirtumas yra tas, kad „tikslųjų“ mokslų atstovai naudojami visais, nors kad ir Pitagoro ar Archimedo laikais atrastais dėsniais, o teisininkai dažnokai žiūri į galiojusią teisę ir jos raidą kaip į šlamštą, o teiginį dėl teisės istorijos – galiojančios teisės pažinimo ir aiškinimo bei būsimos teisės prognozavimo pamato – vertina kaip duoklę tradicijai, gražią „ritualinę frazę“, kuriai visi pritaria, bet iš kurios nieko realaus neplaukia. Šis mąstymo stereotipas kartu yra svarus indėlis į tą būklę, kurią pastaruoju metu kritiškai mąstantys kolegos vis dažniau vadina sparčiai plintančiu teisiniu nihilizmu.

Jau galima kalbėti apie vieno iš svarbiausių Vakarų teisės tradiciją identifikuojančių požymių – teisės suvokimo kaip vientisos integruotos sistemos, vieningo kūno, *corpus juris* – nepakankamumą tiek praeičiai, tiek ateičiai pažinti. „Bermanistinis“ Vakarų teisės tradicijos vaizdas sensata, ir netrukus prireiks naujos revoliucijos, vienos iš daugelio revoliucijų, per kurias vystėsi Vakarų teisės tradicija. Kadangi pačiame teisės moksle nematyti reikiamų išteklių (bent mums taip atrodo), vėl teks skolintis iš šalies. Vargu ar čia mums padės ekonomistai, istorikai ir kt. mums giminingų krypties atstovai – ne-

drįstume teigti kategoriškai, bet atrodo, jie tokioje pat padėtyje kaip ir mes. Esminės pagalbos būtų galima tikėtis iš „tikslųjų“, t. y. fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų bloko (FBT). Produktivus gali būti ATR ir jos valstybių narių ir ES bei jos valstybių narių teisinių sistemų interpretavimas kaip sudėtingųjų dinaminių sistemų. Labai didelį potencialą, mūsų manymu, turi kondensuotosios medžiagos fizika⁴ (angl. *condensed matter physics*) ir kvantinė lauko teorija (angl. *quantum field theory*). Būtų įdomų ir naudinga pažvelgti į teisinius reiškinius naudojant materijos egzistencijos dėsnius. Manome, nauja (postmodernistinė) teisės mokslų (tame tarpe teisės istorijos mokslo) paradigma nebus grynai socialinė / humanitarinė – greičiausiai jos konstrukcija bus „kompozicinė“, t. y. socialinė / humanitarinė su tam tikrais FBT mokslų elementais.

Malonu, kad jau žengiami praktiniai žingsniai ta kryptimi. Vilniaus universitete 2012 m. sausio 27 d. vykusioje konferencijoje „Bendrauniversitetinės studijos: problemos ir galimi sprendimo būdai“ socialinių ir humanitarinių mokslų bloko (HS) atstovai pritarė ketinimui papildyti studijų programas dideliu FBT dalykų bloku ir savo ruožtu išpareigojo pasiūlyti FBT studentams tokio pat didžio HS disciplinų bloką, daug turiningesnį ir įvairesnį nei įprasti ekonomikos, filosofijos ir pan. kursai. Tai leistų rengti specialistus, gebančius kurti postmoderniąją paradigmą ir dirbti praktinę darbą jos pagrindu. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos institutas

⁴ Malonu, kad š. m. pradžioje būtent ši mokslo segmentą fizikai pasiūlė patvirtinti kaip vieną iš prioritetinių Vilniaus universiteto veiklos krypčių.

nuo pat įkūrimo 2009 m. dirba šia kryptimi. Būdamas pirmiausia LDK teisinės sistemos tyrimų centras⁵, Institutas dalį savo žmoniškųjų ir materialųjų išteklių skiria postmoderniosios paradigmos problematikai – jau paskelbti keli straipsniai, rengiama daktaro disertacija, o šiais metais pasiūlėme stojantiems į teisės krypties doktorantūrą naują tematiką – „Teisė ir mokslo pažanga“ – ir, tikimės, kad pasiūlymas bus priimtas. Tai leistų sustiprinti šį darbo barą.

4. Teisės istorijos mokslo taikomoji ir mokymo vertė

Aktuali problema yra teisės istorijos tyrimų rezultatų plėtra per universitetines studijas. Konsoliduotas Teisės istorijos studijų dalykas, per pastarąjį dešimtmetį jau du kartus iš esmės atnaujintas ir pertvarkytas, per artimiausius metus patirs dar vieną modernizaciją. Keletas naujų principinių teiginių buvo aprobuota skaitant paskaitas pirmo ir 4–5 kursų studentams 2011 m. rudens – 2012 m. pavasario semestruose. Bendras teisės istorijos kursas ir jį išplečiantys ir papildantys kursai puikiai dera su bendra Vilniaus universiteto politika ir jame pastaruoju metu vykstančiais studijų pokyčiais – įdiegiamos modulinė studijų ir ECTS kreditų sistema ir bendrojo universitetinio lavinimo koncepcija, susijusios su esminiais universiteto mokslo ir mokymosi principais, orientuotos į pasaulėžiūros formavimą, bendros erudicijos, kūrybingos ir nuolat tobulėjančios asmenybės ugdymą aukštojo lavinimo dalykais ar moduliais visose Vilniaus universiteto

⁵ Tarpukario Lietuvos teisės srityje specializuojasi Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedra.

pagrindinių studijų programose. Teisės istorijos dalykai siekia tų pačių tikslų teisės mokslų ir studijų segmente.

Esame tikri, studijuojant teisės istoriją svarbu ne „iškalti“ atmintinai datas, įvykius, teisyne pavadinimus ir kitus faktus, o suprasti tuomet praktikuotą visuomenės problemų išsprendimo teisinėmis priemonėmis algoritmą, teisėkūros ir teisės taikymo subjektų, teisinių santykių dalyvių logiką. Istoriniai faktai patys savaime turi gana menką taikomąją vertę – dažniausiai neįmanoma tiesiogiai pasinaudoti nebegaliojančia teisės norma (galbūt išskyrus tuos atvejus, kai teismas nagrinėja tebeegzistuojančių teisinių santykių, atsiradusių, pavyzdžiui, dar tarpukario Lietuvoje, bylą – čia konkrečios to meto įstatymų nuostatos padėtų teisėjui nustatyti, kam tas turtas priklausė tada ir kieno įpėdiniam turi priklausyti dabar). Tam, kad teisės istorijos faktai būtų mums naudingi, reikia „migloje“ patriarchalinėje senovės teisėje ar „margoje“ luominėje viduramžių teisėje atskleisti „grynas“ teisinės konstrukcijas, išlaisvinti jas iš to meto konjunkcijos, konteksto, specifikos. Pavyzdžiui, jei „išvalysime“ viduramžių vasaliteto sutartį nuo feodalinių santykių specifikos, gausime viešosios sutarties modelį, kuris, deramai interpretavus, būtų tinkamas reguliuojant šiuolaikinės valstybės ir nevyriausybinę organizacijų, viešųjų įstaigų, savivaldybių ir kt. santykius. Teisės istorija leidžia mums pamatyti visą tam tikros teisės kelią nuo idėjos per normą prie teisinių santykių. Mes turime unikalią galimybę matyti kartu ketinimus, jų įgyvendinimą ir rezultatą, pamatyti visas padarytas klaidas ir iš jų pasimokyti. Senovės ir viduramžių

teisė turi ką pasiūlyti mums rinkimų, munitų, nusikalstamumo kontrolės, komercinių ginčų sprendimo ir daugelyje kitų sričių. Neidealizuojant galiojusios teisės, vis dėlto konstatuotina, kad kai kurie jos siūlomi variantai yra paprastesni ir net „elegantiški“ lyginant su „gremėzdžiškais“ šiuolaikiniais. Pirmųjų veiksmingumas patvirtintas kelių šimtmečių praktika, o šiuolaikinės normos gali „pasigirti“ vos kelių, geriausių atveju – keliolikos, metų patirtimi.

Nukreipiant universitetinės teisės istorijos studijas į tos vidinės teisės augimo logikos suvokimą, faktologinė medžiaga turi būti kritiškai ir taupiai atrenkama bei pritaikoma studijų tikslams pasiekti. ECTS kreditų sistema skatina mus racionaliai naudoti laiką ir jėgas. Kreditas yra ne tik tam tikras atidirbtas laikas, bei ir tam tikras įgytų kompetencijų kiekis, o kompetencijos susideda iš asmens savybių, darbo įgūdžių ir žinių. Išlikę pirminiai teisės istorijos šaltiniai, daugelis kurių yra publikuoti ir nesunkiai pasiekiami, ir gausi lengvai prieinama mokslo ir mokymo literatūra yra didžiulis masyvas, tikras „informacijos vandenynas“, kuriame gali „paskęsti“ net darbščiausias studentas. Dėstytojas turi padėti studentui išmokyti „plaukti“ ir „orientuotis“ šiame „vandenynė“, rinkti, filtruoti, kritiškai vertinti ir kūrybiškai naudoti informaciją. Pastaroji pamažu veiks jos naudotoją, prisidės prie jo pažiūrų evoliucijos (o gal ir revoliucijos) ir tobulėjimo. Baigęs universitetinės teisės studijas, jaunas specialistas toliau dirš šį darbą savarankiškai, nes teisė, kaip ir kiti mokslai, yra „mokymasis visą gyvenimą“. Iš universiteto atsineštas „žinių bagažas“ pamažu sensta ir pasimeta, jį būtina papildyti, ir jei universitete nebuvo išugdyti pro-

fesinio darbo ir bendrojo akademinio lavinimo įgūdžiai, jis nebus papildytas – vietoj tobulėjimo vyks profesinė degradacija.

Išvados

1. Paskutiniajame XX dešimtmetyje, pakeitus juridinį pozityvizmą į sociologinę teisės sampratą ir išplėtus teisės mokslo objektą, buvo pereita nuo pozityviosios teisės istorijos prie teisinės sistemos istorijos. Lietuvos teisės sistemos istorijos tyrimams plėsti būtinos konceptualios Europos ir pasaulio teisės praeities vizijos buvo ieškoma dar prieš sovietmetį atliktuose tyrimuose ir lietuvių išėivijos darbuose, tačiau tai nedavė apčiuopiamo rezultato dėl daugumos tų tyrimų menkos sąsajos su Vakarų teise. Tik perėmus pagrindinius „bermanistinio“ mokymo apie Vakarų teisės istoriją teiginius, Lietuvos teisės istorija įgijo tvirtą metodologinį pagrindą.
2. Modernioji Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigma yra tam tikriems dėsningumams pavaldus kryptingas įprasmintas teisės „kopimas“ į kokybiškai vis aukštesnę „pakopą“, vykstantis teisinių sistemų pliuralizmo, koegzistavimo, bendradarbiavimo ir konkuravimo sąlygomis. Ji leidžia sukurti pliuralistinį ir nekonfrontacinį LDK

teisinės sistemos modelį kaip Europos Sąjungos teisinės sistemos prototipą. LDK teisinės sistemos fenomenui pažinti reikia indeterministinio mąstymo.

3. „Bermanistinis“ Vakarų teisės tradicijos vaizdas sensta, ir moderniosios Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigmos potencialas po kažkiek laiko taip pat išseks. Esminės mokslo pažangos lūkesčiai čia siejami su besiformuojančia postmodernistine Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigma, kurioje derinami socialinių ir humanitarinių bei fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų elementai. VU TF Teisės istorijos instituto pasiūlyta teisės krypties doktorantūros tematika „Teisė ir mokslo pažanga“ ir šia tematika jau atliekami tyrimai yra skirti kurti tokią postmoderniąją paradigmą.
4. Lietuvos teisės istorijos mokslas turi didelį taikomąjį potencialą. Kreipiant universitetines teisės istorijos studijas pažinti vidinę teisės augimo logiką, visuomenės problemų išsprendimo teisinėmis priemonėmis patirtį, siekiama išugdyti plačios erudicijos, kūrybingą ir nuolat tobulėjantį, visą gyvenimą besimokantį teisininką. Tai visiškai atitinka bendrą Vilniaus universiteto politiką ir dera su jame pastaruoju metu vykstančiais studijų pokyčiais.

LITERATŪRA

1. BERMAN, H. J. *Law and Revolution. The Formalion of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press, 1983.

2. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999.

3. GALGINAITIS, J. Teisinė sistema ir pagrindinės jos subsystemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas. *Teisė*, 2002, t. 44, p. 31–41.

4. KAČERAUSKAS, T. Istorinis vaizdijimas: išmonė ar tikrovė? *Logos*, 2009, t. 59, p. 73–82.

5. KAZLAUSKIENĖ, R. *Viešoji teisė Lietuvos Statutuose ir jos išliekamoji vertė šiuolaikinei Lietu-*

vos teisinei sistemai. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.

6. KŪRIS, E. Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija. Iš GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, C. *Vakarų teisės tradicijos*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris, A. Poviliūnas, V. Poviliūnienė. Vilnius: Pradai, 1993, p. XI–XLVII.

7. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija*. Ats. redaktorius S. Vansevičius. Vilnius: Mintis, 1979.

8. MACHOVENKO, J. Aristokratinei valstybei alternatyvių junginių teisės vaidmuo įgyvendinant teisinės valstybės doktriną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 39–53.

9. MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 28–41.

10. MACHOVENKO, J. Lietuvos viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimų būklė ir perspektyvos. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 22–34.

11. MACHOVENKO, J. *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.

12. MACHOVENKO, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009.

13. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998.

14. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2002.

15. MAKSIMAITIS, M.; VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.

MODERN AND POSTMODERN SCIENTIFIC PARADIGM OF THE HISTORY OF LITHUANIAN LAW

Jevgenij Machovenko

S u m m a r y

In Lithuania at the end of the XX century the doctrine of juridical positivism was substituted to the sociological concept of law. The object of the science of law history was substantially extended. Law history was substituted to the history of legal system. The concept of the law history of the West and the formalism of the Western legal tradition, proposed by H. J. Berman, became the basis of the science of law history in Lithuania. Was created the pluralistic and nonconflict model of the legal system of the Great Duchy of Lithuania as the prototype of the legal system of the European Union. Because the

existing paradigm of law gradually grows antiquated, has already been created the new paradigm, in which are combined the elements of the social sciences and humanities, physics, biochemistry and the technological sciences. In this year the Institute of the law history of the Law faculty of Vilnius university proposed the new theme of the postgraduate studies – “Law and scientific progress”. This theme completely corresponds to the policy of Vilnius university and will be coordinated with the reforms, which now are achieved at the university.

Įteikta 2012 m. kovo 3 d.

Priimta publikuoti 2012 m. kovo 28 d.